

круглими на східному та західному фасадах, розміщеними високо від рівня землі. Усі вікна мають білокам'яні рами віконних заповнень. На північному фасаді вікна втоплені у високі стрільчасті ніші. У місці кам'яних гвинтових сходів, влаштованих в стіні товщиною 2 м, знаходиться ключовидна бійниця та під нею віконце з білокам'яних блоків.

Після побудови в 19 ст. «Нової синагоги», Велика синагога втрачає статус головної божниці іудейської громади міста, але залишається найбільш відвідуваною, хоча і здебільшого неможливими верствами єврейської громади Станова. На початку XX ст. синагога в Сатанові викликає інтерес істориків і мистецтвознавців як унікальна пам'ятка культурної спадщини. У 1960–1970-і рр. будівля використовувалась під зерновий склад. Через різкий перепад вологості всередині облетіла майже вся штукатурка. Пізніше місцеві жителі розібрали на камінь напівзруйновану бічну галерею, яка одночасно виконувала роль своєрідного контрфорса, що призводить до подальшої руйнації.

Синагоги Поділля є унікальними пам'ятками сакральної і оборонної архітектури. Прикрим є той факт, що ця група пам'яток певний час залишалася поза увагою дослідників, лише поодинокі об'єкти є на державному обліку. Втрати та руйнування, пов'язані з другою світовою війною, як і невігластво у всіх його проявах призвели до того, що на сьогодні вже втрачена значна кількість божниць. Тому невідкладним є завдання по вивченню та збереженню цих цінних пам'яток культури.

Рис. 5. Одна із бійниць аттика

Список використаної літератури:

1. Мацюк О. Замки і фортеці Західної України. Історичні мандрівки. Львів: «Центр Європи», 2009.
2. Памятники градостроительства и архитектуры Украины. Иллюстрированный справочник – каталог. – Т. 4. – К.: «Будівельник», 1986.
3. Ходорковський Ю. Архітектурна спадщина єврейських громад. // Архітектурна спадщина України. Вип. 2. Національні особливості архітектури народу України. – К., 1995.
4. Липа К. Під захистом мурів (3 історії української фортифікації X–XVII ст.). – К., 2007.
5. Хмельницький обласний державний архів. – Ф. 227. – Оп. 1. – Т. 5. – С. 870.
6. Сецинский Е. Город Каменец-Подольский. Историческое описание. – Каменец-Подольский, 1895. – С. 219.
7. 100 еврейских местечек Украины. Подолия. // Исторический путеводитель. Вып. 2. – Санкт-Петербург, 2000.
8. Памятники градостроительства и архитектуры Украины. Иллюстрированный справочник – каталог. – К.: «Будівельник», 1986.
9. Законодавство про пам'ятки історії та культури (Збірник нормативних актів), К, 1970.
10. 100 еврейских местечек Украины. Подолия. // Исторический путеводитель. – Санкт-Петербург, 1998.

Ольга Оконченко

магістр архітектури, асистент

Національний університет «Львівська політехніка»

ЗНАЧЕННЯ ТЕРМІНУ «ЗАМОК» ПРИ ДОСЛІДЖЕННІ ОБОРОННОЇ АРХІТЕКТУРИ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ

Проаналізовано значення, яке надають терміну «замок» сучасні дослідники оборонної архітектури. Подано характеристику замку XVI–XVIII ст. з архітектурної точки зору. Наведено основні риси замку і причини занепаду такого явища як замок.

Ключові слова: оборонна архітектура, замок, фортеця, резиденція, оборонна функція, занепад замку.

Таке явище як замок досліджують архітектори, історики, археологи. Науковці розглядають поняття «замок» під різними кутами зору у таких основних напрямках як кастеологічний, архітектонічний, археологічний, історико-соціологічний та історико-воєнний. У кожному з напрямів дослідники по різному розуміють термін «замок», надаючи перевагу його окремим характеристикам. Польський дослідник оборонної

архітектури Богдановський Я. зазначає, що всі ці напрямки мають свої основні як чітко наукові течії так і поверхневі, популяризаторські, не позбавлені від великої кількості спрощень, чи навіть помилок, або також від своєрідних манівців, які зазвичай виникають зі стислого оточення спеціальності [12; с. 18]. Багатозначність поняття «замок» впливає зі складності самого явища і з його різносторонності. Жодна з характеристик не заперечують одна одну, більш того вони взаємно уточнюються [16; с. 66].

Замок – одночасно житло феодала і фортеця – одне з найхарактерніших явищ феодальної епохи [4; с. 5-6]. Білоруський дослідник Макаров М. вказує, що слово «замок» з'явилося у результаті літературного перекладу *der Schloss* у польській мові, звідки пізніше воно було запозичене східнослов'янськими мовами [3; с. 54-55]. У Великому князівстві Литовському і у Речі Посполитій цим словом позначалися укріплення різного призначення: садиби феодалів, бувші дитинці городищ, поселення переважно воєнного характеру, які зводилися для оборони краю і стратегічних пунктів. У Західній Європі у середньовіччі поняття «замок» також не було строго детермінованим [1; с. 66]. Традиційну назву «замок» продовжували застосовувати до резиденцій, які втратили свої оборонні риси, або до споруд, стилізованих під замки, але без оборонної вартості в мілітарному значенні [12; с. 563-564].

Замок інколи розглядають у складі більш широкого поняття «фортеця» [4, 5]. Особливо це стосується замків XVII ст. [12; с. 563, 13]. Або навпаки, існують приклади, коли назва «замок» присвоювалась фортецям, які не мали житлової функції [9; с. 50].

Радянський дослідник Раппопорт П.А., який досліджував укріплення раннього середньовіччя вказує, що хоча феодальні замки могли бути представлені різними варіантами (слабо укріплені боярські двори чи сильні княжі замки), їх соціальна суть від цього мало змінювалась. Могли існувати і повністю воєнні, прикордонні замки, які не мали специфічних рис феодальної садиби [6; с. 64].

Дибас Б. стверджує, що в Речі Посполитій впродовж XVII ст. наступають важливі зміни в термінології, яку застосовували для окреслення уфортифікованих об'єктів. Дослідник зазначає, що з тридцятих років XVII ст. поряд з терміном «замок» починає застосовуватись термін «фортеця». Причому, термін «фортеця» застосовується до таких мілітарних об'єктів як замок і місто. Термін «замок» в середині XVII ст. перестає застосовуватись до об'єктів, які виконують й надалі усі свої функції крім мілітарної. Дибас Б. вважає, що застосування терміну «фортеця» є відображенням таких процесів як, наступаючий розвиток воєнної техніки і його вплив в сфері політичного устрою і в суспільно господарській сфері формування явища і поняття новітньої фортеці [13; с. 77-78].

Білоруські вчені у працях присвячених дослідженню замків Заяц Ю., Семянчук Г., Макаров М. пропонують шляхи виокремлення замку з широкого загалу укріплених поселень і фортець. Семянчук Г. вказує, що замок одночасно був уфортифікованою резиденцією сеньйора (не тільки королівською чи князівською, але загалом великого вельможі), тобто, одночасно об'єктом фортифікаційного мистецтва і феодальним центром (елементом цивільної та військової влади). Однак разом з тим це була приватна власність, а не громадська, центр володінь і садиба приватноземельної одиниці, її слуг і власників, місце з іншим значенням ніж укріплене місто [16]. Заяц Ю. наголошує на важливості соціального призначення, як головного критерію у виділенні замку з ряду укріплених поселень [1; с. 67]. Автор вказує, що з усіх укріплених поселень, які у джерелах називаються замками справжніми замками в соціальному сенсі цього слова є: 1) великокняжі (королівські) резиденції; 2) сеньйоральні резиденції ((приватні замки у приватновласницьких містах і містечках, центрах латифундій); 3) укріплене житло феодала у всякій місцевості. М. Макаров підсумовує, що замок як оборонний об'єкт характеризується приватною власністю на нього [3; с. 54-55].

Отже головним підтвердженням того що певний оборонний комплекс чи укріплене поселення є замком є його соціальне призначення. Підсумовуючи дослідження Я. Богдановського, Г. Семянчука, М. Макарова, В. Красовського, Ю. Зайца, Б. Гверкена можна охарактеризувати замок XVI–XVIII ст. з архітектурної точки зору - як окремий домінуючий комплекс оборонних, житлових, господарських та інших допоміжних споруд, пов'язаних спільним периметром укріплень. Цей комплекс, в період мілітарного функціонування, був пристосований до тривалої оборони в умовах облоги, у ньому в першу чергу були присутні укріплення, яким було підпорядковано навколишню територію, які були розраховані на результативне протистояння можливо-му супротивнику, укріплення які б уособлювали могутність і владу власника замку та служили б гарантом його безпеки. Невід'ємною рисою замку є присутність основної житлової споруди з репрезентативними чи резиденційними рисами, в якій проживала родина вельможі – власника замку, чи намісник власника замку з родиною, адже в замок стікався постійний потік візитерів і гостей, у замку виконувалися справи по управлінню прилеглими територіями і він був господарським осередком. Крім того, на території замку зазвичай знаходились другорядні житлові споруди для гарнізону, прислуги та інших жителів замку, культова споруда (каплиця або храм), господарські споруди та інші.

Дослідники оборонної спадщини вказують, що поява, існування і занепад такого явища як замок у різних державах відбувається в різні часові періоди і нерозривно пов'язаний з суспільно-політичним устроєм держави [10, 11]. Окрім того для різних регіонів і різних періодів для замків характерні окремі риси. Проте можна

виділити такі спільні риси замків, як поєднання у одному комплексі резиденційно-житлових і оборонних функцій.

В середині XVI - кінці XVIII ст. Західноукраїнські землі входили до складу польсько-литовської держави, яка дістала назву «Республіка» (польською мовою Річ Посполита) [7; с. 79-80]. Розглянемо погляди на генезу замку дослідників тих держав, території яких входили до складу Речі Посполитої.

Білоруський науковець Заяц Ю. подає генезу замків з поділом на наступні етапи: У XIV першій половині XV ст. будуються великокняжі замки (резиденції і фортеці). У другій половині XV ст. і особливо XVI ст. розповсюджуються замки – сеньйоральні резиденції і укріплені садиби феодалів. У цей період відбувається процес трансформації бувших дитинців приватновласницьких городів у замки – сеньйоральні резиденції. У кінці XVI – першій половині XVII ст. спостерігається бажання частини власників зробити свої замки могутнішими і у той же час збільшити комфортність і престижність їх житлової частки, що привело до розповсюдження бастионних замків. З другої половини XVII – першої половини XVIII ст. укріплення замків переважно приватновласницьких уже не модернізується, а тільки відновлюються після руйнувань. Поступово їх роль змінюється [1; с. 83-84].

Польський дослідник Гверкен Б. так бачить історію польських замків: довготривалий процес розвитку польської оборонної феодальної садиби, яка формувалася від середньовічного замку через бастейні оборонні закладення до бастионного замку, який одночасно був також бароковою резиденцією. [14; с. 71] Схожий поділ зустрічаємо у праці Богдановського Я., який виділяє два основних типи замків за приналежністю до певного історичного періоду і відповідних оборонних систем – 1) замок, який виник у період середньовіччя з укріпленнями у стіновій, стіновій – затоковій, вежовій і баштовій системах; 2) замок, який виник у новітній період історії з укріпленнями у бастионній системі [12; с. 563]. Між цими двома періодами автор виділяє перехідний період, для якого характерні укріплення у баштовій і бастейній системах [12; с. 92-106]. З часом резиденційна функція починає домінувати над оборонною, замок отримує форму палацової споруди, зберігаючи надалі традиційну назву замок [12; с. 563].

Занепад замку пов'язують з втратою ним однієї з його основних функцій оборонної або житлово-резиденційної.

В Західній Європі в епоху абсолютизму замок зовсім (крім кількох винятків) втрачає оборонні функції, перестає бути фортецею і повністю перетворюється в палац; поряд з цим фортеця отримує свою самостійність в якості воєнно-оборонної споруди, яка входила в склад системи наступу і оборони держави [10; с. 543]. В Речі Посполитій не дійшло до реалізації таких суспільних процесів, які в багатьох європейських державах вели до централізації державних структур і формування монархічного абсолютизму. Навпаки, в Речі Посполитій можна говорити про поступове ослаблення центральної влади і децентралізації структур держави [13; с. 196].

В XV–XVIII ст. соціальна еволюція суспільства Речі Посполитої протилежна тому, що ми спостерігаємо на заході Європи. Замість соціальної модернізації відбувається консервація середньовічних начал суспільного життя [2; с. 193]. В XVII ст. в Польщі в результаті розорення шляхетських господарств і освоєння впродовж XVI–XVII ст. українських територій на зміну фільварку приходять магнатська латифундія, яка стає переважаючою формою організації землеволодіння [2; с. 224]. В Речі Посполитій в період середини XVI – кінця XVII ст. житлово-резиденційна і оборонна функції розвиваються і набувають нових якостей в надалі функціонуючому замку. Але вже в кінці XVII ст. – середині XVIII ст. відбувається занепад замку, як укріпленої резиденції, що викликано відсутністю доцільності подальших розбудов укріплень, адже укріплення необхідні для протистояння вогнепальній артилерії, дальнобійність якої постійно зростає, повинні були б займати територію за площею більшу в десятки разів від площі замку, крім того один власник фінансово не міг утримувати настільки потужну фортецю. Те що магнатські родини й надалі у XVIII ст. підтримують у доброму стані існуючі укріплення центрів латифундій Ткачов М. пояснює не тільки прихильністю до традицій минулих століть і життєздатністю механізму міської оборони, а й необхідністю й надалі оборонятися від соціальних бунтів і повстань [8].

Список використаної літератури:

1. Археологія Беларусі. У 4 т. Т. 4. Помнікі XIV–XVIII стст. / В. М. Ляўко, М. Ф. Гурын, Ю. А. Заяц і інш.; Пад рэд. В. М. Ляўко і інш. – Мінск: Беларуская навука, 2001. – 597 с.
2. История южных и западных славян: В 2 т. Т. 1. Средние века и Новое время: Учебник / Под ред. Г.Ф. Матвеева и З.С. Ненашевой. – 2-е издание. – Москва: Изд-во МГУ, 2001. – 688 с.
3. Макараў Максім. Да пытання пра выкарыстанне тэрміну «данжон» (donjon) у беларускай гістарычнай літаратуры // Гістарычны альманах. Том 5/2001. – Ст. 54-55. Режим доступу: kamunikat.org
4. Раппопорт П.А. Древние русские крепости. – М., 1965. 84 ст.
5. Раппопорт П.А. Волынские башни Крепостные сооружения древней Руси. // Материалы и исследования по археологии СССР № 31, Т. 2. под. ред. И. Н. Воронина. – Москва, 1952.

6. Раппопорт П.А. Очерки по истории русского военного зодчества X – XIII вв. /Материалы и исследования по археологии СССР. № 52 – Том V. – Москва-Ленинград. Издательство Академии наук СССР, 1956 – 184с.
7. Субтельний Орест. Україна: історія / Пер. з англ. Ю.І. Шевчука; Вст. ст. С.В. Кульчицького. – К.: Либідь, 1991. – 512 с.
8. Ткачоў М. Замкі і людзі / М. Ткачоў. – Минск: Навука і тэхніка, 1991. – 184 с.
9. Чантурия В. А. История архитектуры Белоруссии. – Минск, 1977. – 295 с.
10. Шуази Огюст. История архитектуры. Auguste Choisy. Histoire de l'Architecture. Перевод с французского Е.Г. Денисовой - Москва: Издательство Всесоюзной Академии Архитектуры, 1937.- Т.2. – 694с.
11. Шперк В.Ф. История фортификации. – Москва: изд. ВИА, 1957. Режим доступа: http://www.fortification.ru/library/shperk_f/040.html
12. Bogdanowski J. Architektura obronna w krajobrazie Polski: Od Biskupina do Westerplatte. – Warszawa - Krakow: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1996. – 612s.
13. Dybas Bogusław. Fortece Rzeczypospolitey. Studium z dziejów udowy fortyfikacji stałych w państwie polsko-litewskim w XVII wieku. Toruń: Wyd. Towarzystwa naukowego w Toruniu, 1998 - 382s.
14. Guerquin B. Zamki w Polsce. – Warszawa: Arkady, 1984. – 348s.
15. Krassowski W. Dzieje budownictwa i architektury na ziemiach Polski. Wydawnictwo Arkady. 1990. Т.2.
16. Siemianczuk Hienadz. Z problematyki Wschodnioeuropejskiego zamku w sredniowieczu // Zamek i dwor w sredniowieczu od XI do XV wieku. Pod red. Jacka Wiesiolowskiego. – Poznan, 2001. Интернет ресурс: камунікат – Білоруська Інтернет-бібліотека. Режим доступа: <http://kamunikat.fontel.net/www/knizki/historia/castrum/index.htm>

Ігор Оконченко

магістр архітектури

старший викладач

Київського національного університету

культури і мистецтва, Львівська філія

ПІВНІЧНО-СХІДНЕ ПРЯСЛО УКРІПЛЕНЬ ЖОВКІВСЬКОГО ЗАМКУ. ПРОБЛЕМИ ВІДТВОРЕННЯ

У даній публікації стисло викладено результати комплексних досліджень північно-східного прясла укріплень жовківського замку.

Ключові слова: фортифікація, укріплення, оборонна лінія, фронт, башта, бастион, равелін, фоса, гласис, оскарпування.

Відомо, що будь-який замок містить поєднання різних функцій, серед яких основними є резиденційно-житлова і оборонна. Жовківський замок дійшов до нашого часу зі значною кількістю пізніших нашарувань немілітарного характеру, внаслідок чого його оборонна функція виражена не чітко, тому з метою унаочнення естетичних та історичних цінностей жовківського замку як пам'ятки, фахівцями неодноразово наголошувалося на необхідності реставрації, ознакування та відтворення замкових фортифікацій [6; с. 158-172].

Історична ретроспектива.

Згідно офіційної версії, поданої С.Барончом – Жовківський замок був закладений С. Жолкевським у 1594 р. [14; С. 8]. Для замку було вибрано територію, підхід до якої з південного сходу, південного заходу і північного заходу був ускладнений гідрологічними чинниками. Спорудження замку завершено у 1606 році [2; с. 26]. З 1626 р. (за панування у Жовкві Даниловичів) – жовківський замок розпочали укріплювати земляними валами [14; с. 24]. В результаті цих фортифікаційних робіт – укріплення замку були посилені бастионовим поясом.

У 1670 р. Жовква перейшла у спадок Я. Собеському, який, ставши польським королем у 1674 р., розпочав роботи по перебудові жовківського замку, перетворивши його з неприступної твердині на королівську резиденцію [18; с. 41]. За Я. Собеського під керівництвом будівничих П. Бебера та А. Лоцці у замку здійснено ряд змін та добудов [13; с. 567]. Шатрові дахи башт було замінено на банеподібні, окрім того, у замку було збільшено габарити більшості віконних проемів (це свідчить про те, що оборона була винесена далеко в передполе).

У 1740 р. Жовква перейшла у власність М. К. Радзивілла. За його безпосереднім розпорядженням у 1741-1742 рр. у замку здійснено ряд незначних перебудов [3; с. 108]. Хоча за М. К. Радзивілла активних робіт при укріпленнях не зафіксовано, згадка 1753 р. дає інформацію про закупку ним у Львові великої кількості артилерії для власних потреб [19; с. 136]. Можна припустити, що львівські гармати були використані для посилення та якісного покращення артилерійського парку жовківського замку.